

УДК 336.717

*І. В. Карбівничий, канд. екон. наук, доц., Черкаський інститут
банківської справи Університету банківської справи НБУ;
С. А. Штанько, аспірант
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”*

АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ПРАКТИКИ З ОЦІНКИ БАНКАМИ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ПОЗИЧАЛЬНИКА

У статті проаналізовані різні методика оцінки банками кредитоспроможності позичальника.

Ключові слова: кредитоспроможність, кредит, модель.

Постановка проблеми. Невід’ємною частиною механізму формування та реалізації кредитної політики банку є визначення критеріїв оцінювання кредитоспроможності його потенційних позичальників, на основі яких має формуватися методика визначення класу надійності позичальника.

Відсутність науково обґрунтованих методів оцінки кредитоспроможності позичальника та ризику неповернення кредитів, а також спеціалістів, компетентних у підготовці та прийнятті рішень про можливість й умови кредитування, може бути причиною погіршення якості кредитного портфеля, що в свою чергу призводить до погіршення фінансового стану чи навіть банкрутства банку. Так, за даними американських аналітиків, 30–40 % прострочених кредитів виникає внаслідок недостатньо глибокого аналізу фінансового стану позичальника на попередній стадії переговорів.

Аналіз останніх публікацій. Оцінювання кредитоспроможності позичальника є дуже актуальним питанням для банківської системи та потребує постійного дослідження. Дана тема знайшла відображення у працях таких вітчизняних авторів: І. В. Сала, В. І. Грачова, Т. П. Коюда, В. Н. Едрінова, С. Ю. Хасянова, В. В. Галасюк та ін. Розвиток банківської системи України потребує постійного вдосконалення методик оцінки кредитоспроможності позичальника.

Мета статті – аналіз існуючих методик оцінки кредитоспроможності позичальника банками.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній банківській практиці механізм оцінки кредитоспроможності позичальника лише частково регулюється законодавством. Національний банк України в “Положенні про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків” розробив

методику аналізу фінансового стану позичальника, яка обов'язково повинна враховуватися банками. Однак наведені в положенні вимоги є мінімально необхідними, і кожен банк може розробити власний підхід з урахуванням своєї специфіки, основних положень кредитної політики та конкретних економічних умов. Отже, кожен банк має право самостійно встановлювати додаткові критерії оцінки, що підвищують вимоги до показників для адекватної оцінки кредитних ризиків і належного контролю за ними. Крім того, банки самостійно визначають значущість кожного із запропонованих НБУ показників індивідуально для кожної групи позичальників з огляду на галузь економіки, сезонність виробництва, ліквідність балансу, обіговість коштів, становище на ринку. При цьому розроблена банком методика проведення оцінки кредитоспроможності позичальника є обов'язковим додатком до внутрішньобанківського положення про кредитну політику банку.

Досвід оцінки вітчизняними банками кредитоспроможності позичальників почався з листа Промбудбанку СРСР від 12.01.89 № 12 "Про визначення кредитоспроможності", де було зазначено, що кредитор мав визначати клас надійності позичальника лише за трьома показниками ліквідності (абсолютної, поточної та загальної) та відносити підприємство лише до одного з трьох класів.

У перші роки незалежності в українських банках здебільшого практикувалося визначення критеріїв оцінки кредитоспроможності підприємства-позичальника кожним комерційним банком самостійно з урахуванням методичних рекомендацій Державної податкової адміністрації щодо аналізу фінансово-господарського стану підприємств та організацій. На жаль, вітчизняні банки не приділяли належної уваги розробці методів оцінки кредитоспроможності позичальників. Більшість українських банків використовували спрощену систему аналізу кредитоспроможності лише на основі чотирьох показників – трьох коефіцієнтів ліквідності та коефіцієнта забезпеченості власними обіговими коштами. Причому особлива увага приділялася коефіцієнту абсолютної ліквідності. Аналогічна методика існувала і в АКБ "Україна".

Більш скрупульозніше до оцінки кредитоспроможності своїх клієнтів ставилися в АКБ "Промінвестбанк" та АППБ "Аваль". Їх методики склалися з кількох аналітичних блоків: аналізу фінансового стану підприємства, оцінки кредитної історії та об'єктивних факторів, оборотів за рахунками тощо.

Загальною негативною рисою таких методик визначення класу надійності позичальника українськими банками було набагато менше врахування показників, що характеризують фінансовий стан підприємства, ніж об'єктивних факторів кредитоспроможності. Можна зазначити,

що у системах оцінки кредитоспроможності позичальників загалом переважав інтуїтивний підхід.

На сьогодні в банках України є доволі широкий спектр методик визначення кредитоспроможності позичальника. Схожими за методичним підходом є методики оцінки кредитоспроможності, розроблені АКБ “Промінвестбанк” та ВАТ “Райффайзен банк Аваль”, що дає змогу провести їх порівняльний аналіз. Кредитоспроможність позичальників за даними методиками визначається за комплексно-бальною системою (табл. 1).

Таблиця 1

**Методики визначення класу позичальника
АКБ “Промінвестбанк” та ВАТ “Райффайзен банк Аваль”**

Клас	Загальна сума балів	
	АКБ “Промінвестбанк”	ВАТ “Райффайзен банк Аваль”
Клас А. Позичальники надійні (неризикові)	понад 670 балів	550 і більше балів
Клас Б. Позичальники з мінімальним ризиком	від 530 до 670	450–549
Клас В. Позичальники з середнім ризиком	від 370 до 530	300–449
Клас Г. Позичальники з високим ризиком	від 140 до 370	200–299
Клас Д. Позичальники з повним ризиком	менше 140 балів	менше 200 балів

Як видно з таблиці, ранжування підприємств-позичальників за балами АКБ “Промінвестбанк” та ВАТ “Райффайзен банк Аваль” майже однакові. На відміну від методики ВАТ “Райффайзен банк Аваль”, АКБ “Промінвестбанк” значно збільшив кількість балів за кожним класом.

Методичні рекомендації щодо оцінки кредитоспроможності позичальника АКБ “Промінвестбанк” містять дванадцять розділів, з яких три стосуються аналізу показників фінансового стану (табл. 2). Якщо взяти позичальника з максимальною сумою балів, то за показниками фінансового стану можна набрати максимально 165 балів (підприємство належатиме до класу Г), тобто 25 % від загальної суми балів. Тому позичальник може отримати кредит за рахунок інших загальних характеристик його діяльності. Критеріями оцінки стану позичальника є:

- наявність перспективного бізнес-плану (техніко-економічного обґрунтування);
- аналіз прибутків і збитків;
- оцінка ділових якостей керівництва позичальника та ін.

Таблиця 2

**Порівняльна характеристика методик оцінки
кредитоспроможності позичальників АКБ “Промінвестбанк”
та ВАТ “Райффайзен банк Аваль”**

№ пор.	АКБ “Промінвестбанк”	№ пор.	ВАТ “Райффайзен банк Аваль”
1	Оцінка платоспроможності позичальника	1	Показники фінансового стану
2	Оцінка фінансової стійкості позичальника	2	Обороти за рахунками
3	Аналіз обсягів реалізації позичальника	3	Кредитна історія
4	Аналіз оборотів за рахунками позичальника	4	Об’єктивні чинники діяльності клієнта
5	Аналіз складу та динаміки дебіторської і кредиторської заборгованості	5	Додаткові чинники
6	Аналіз прибутків і збитків		
7	Аналіз рентабельності		
8	Кредитна історія клієнта (за останні 3 роки)		
9	Ефективність управління позичальника		
10	Вплив географічних і галузевих чинників		
11	Оцінка ділових якостей керівництва позичальника		
12	Інша інформація		

Загальні показники за кількістю балів прирівнюються до таких якісних показників роботи підприємства, як рентабельність виробництва, коефіцієнти ліквідності, а в деяких випадках за балами навіть перевищують якісні показники. Звичайно, ці розділи опосередковано чи безпосередньо впливають на кредитоспроможність позичальника, але такою мірою, як розділи, що конкретно характеризують його фінансовий стан. Крім того, до переліку показників включено їх мінімальну кількість – ті, що передбачені Національним банком України, і додатково рентабельність виробництва. З наведених показників перевагу надають показнику “рентабельність виробництва”. Кількість балів за цим показником нараховується залежно від рівня рентабельності. Максимальну суму в 30 балів нараховують тим підприємствам, де рівень рентабельності виробництва понад 10 %. Інші показники оцінюють за сумою від 10 до 20 балів.

Методика оцінки кредитоспроможності ВАТ “Райффайзен банк Аваль” має більшу кількість коефіцієнтів, на основі чого оцінюють

кредитоспроможність позичальника. Крім коефіцієнтів, які рекомендує Національний банк України, є ще й такі: коефіцієнт автономії, коефіцієнт довготермінового залучення позикових коштів, коефіцієнти оборотності активів, матеріальних запасів, дебіторської заборгованості, коефіцієнт валового прибутку.

Однак методика оцінки кредитоспроможності ВАТ “Райффайзен банк Аваль” має недоліки. По-перше, за коефіцієнтами, які характеризують фінансовий стан підприємства, бали завищені. Так, мінімальне значення – 0 балів, а максимальне – 100 (коефіцієнта автономії – 50 балів). Таким чином, за показниками фінансового стану позичальник може набрати максимально 650 балів (підприємство належатиме до класу “А”), тобто 118 % від загальної суми балів. Тому позичальник може отримати кредит без урахування інших розділів методики. По-друге, шкала балів за окремими показниками спрощена. Зокрема, щодо зміни рентабельності активів, продажів, оборотності активів, матеріальних запасів, дебіторської заборгованості, коефіцієнта валового прибутку є лише одна позиція – за позитивну зміну протягом кварталу додається 25 балів.

Таким чином, вітчизняні банки застосовують комплексно-рейтингові методики оцінки позичальників. Привертає увагу їхній “емпіричний” характер, недостатня теоретико-методологічна напрацьованість, слабе використання математичного апарату. Система відбору суб’єктів кредитування, за якою нині працює більшість банківських установ, у багатьох випадках далека від досконалості.

У процесі оцінки позичальників банками України значною мірою доцільно використовувати методики, які застосовують зарубіжні банківські установи.

Сучасні підходи до методики аналізу кредитоспроможності позичальників у банках базуються на комплексному застосуванні кількісних і якісних показників. Методи і моделі оцінки кредитоспроможності позичальників, які застосовують зарубіжні банківські установи, можна прокласифікувати так:

- класифікаційні (статистичні методи оцінки), до яких належать бальні системи оцінки (рейтингові методики) і моделі прогнозування банкрутств, що базуються на MDA – Multiple Discriminate Analysis – множинному дискримінантному аналізі;
- моделі комплексного аналізу на основі “напівемпіричних” методологій, тобто, які базуються на експертних оцінках аналізу економічної доцільності надання кредиту: “правила шести С”, CAMPARI, PARTS, PARSER та ін.

За останні десятиріччя у банках ЄС розробляють методи оцінки якості потенційних позичальників за допомогою різного роду класифікаційних (статистичних) моделей. Їхня мета – виробити стандартні підходи для об’єктивної характеристики позичальників, знайти кількісні критерії для поділу майбутніх клієнтів на основі наданих ними матеріалів на надійних і ненадійних – тих, які підпадають під ризик банкрутства, й тих, для кого небезпека банкрутства малоімовірна.

Рейтингові (бальні) системи оцінки створюють банки на основі емпіричного підходу з використанням регресійного математичного або факторного аналізу. Ці системи використовують історичні дані про банківські “добрі”, “надійні” та “неблагополучні” позики й дають змогу визначити критеріальний рівень оцінки позичальників.

Рейтингову модель проводять за такими етапами:

- 1) збір та аналітична оцінка вхідної інформації за аналізований період часу;
- 2) обґрунтування системи показників, що використовується для рейтингової оцінки фінансового стану підприємства, та їхня класифікація;
- 3) вибір та економічне обґрунтування критеріїв для оцінки стійкості фінансового стану підприємства та встановлення обмежень їхньої зміни;
- 4) підсумкова рейтингова оцінка фінансового стану підприємства.

Показник рейтингової оцінки може бути надійним критерієм порівняльної оцінки діяльності різних підприємств та їхніх підрозділів, конкурентоспроможності їхньої продукції, показником ефективності прийнятих раніше управлінських рішень, основою вибору можливих варіантів розвитку виробництва, критерієм інвестиційної привабливості різних господарських об’єктів, помічником у виборі банківською установою надійного ділового партнера. Тому його розрахунок варто виділити в окрему ланку аналітичної роботи.

Перевагою рейтингової (бальної) моделі є її простота: достатньо розрахувати фінансові коефіцієнти та зважити їх, щоб визначити клас позичальника.

Модифікацією рейтингової оцінки є кредитний скоринг (credit scoring) – технічний прийом, який доволі широко застосовують у банках ЄС. Скорингову модель можна використовувати для оцінки вже наданого кредиту, тобто ступеня ймовірності порушення фірмою умов кредитного договору, і для відбору потенційних позичальників. Скоринг може бути застосований як для ділових підприємств, так і для індивідуальних позичальників. Техніку кредитного скорингу вперше запропонував американський економіст Д. Дюран на початку 40-х рр.

XX ст. для відбору позичальників за споживчим кредитом. Д. Дюран виокремив групу факторів, що, на його думку, дають змогу з достатньою достовірністю визначити ступінь кредитного ризику при наданні споживчої позики тому чи іншому позичальнику. Метод скорингу дає можливість провести експрес-аналіз заявки на кредит у присутності клієнта.

При аналізі ділових кредитів застосовують різні прийоми скорингу – від простих формул до складних математичних моделей. Зокрема, великий австрійський банк при оцінці ризику кредиту використовує просту методику з трьома балансовими показниками: ефективність використання капіталу, коефіцієнт ліквідності та співвідношення акціонерного капіталу і суми активів.

Якщо одержаний позичальником рейтинг (кредитний скоринг) нижчий від раніше встановленого спеціалістами та експертами банку значення, то такому позичальнику в наданні кредиту буде відмовлено. Якщо ж його оцінка відповідає встановленим нормативам, то кредитну заявку буде задоволено. При введенні допустимих інтервалів значень оцінки можна одночасно визначити відповідні до кожного інтервалу (класу позичальника) відсоткову ставку, вид забезпечення та інші умови кредитного договору.

Прогнозні моделі використовуються для оцінки якості потенційних позичальників і базуються на статистичних методах, найрозповсюдженішим з яких є множинний дискримінантний аналіз, відомий як “кластерний аналіз”.

Коефіцієнти регресії розраховують шляхом статистичної обробки даних за вибіркою підприємств, які збанкрутували або зуміли вижити протягом певного періоду.

Дискримінантна функція (індекс Z) поділяє (залежно від значень чинників фінансового стану) всі компанії на дві групи: ті, кому фінансові труднощі аж до банкрутства у найближчій перспективі не загрожують, і ті, кому це загрожує. Якщо Z -оцінка певної компанії ближча до показника середньої компанії-банкрута, то за умови подальшого погіршення її стану вона збанкрутує. Якщо ж менеджери компанії і банк, усвідомивши фінансові труднощі, здійснюють кроки, щоб запобігти посиленню ситуації, то банкрутство не відбудеться, відповідно Z -оцінка є сигналом раннього попередження.

Для застосування множинного дискримінантного аналізу необхідна доволі репрезентативна вибірка підприємств, диференційованих за галузями та розмірами. Труднощі полягають у тому, що всередині галузі

не завжди можна знайти достатню кількість фірм, які збанкрутували, щоб розрахувати коефіцієнти регресії.

Прикладом такої класифікаційної моделі може бути “модель Зета” (Zeta model), розроблена групою американських економістів у кінці 70-х рр. XX ст., яку банки застосовують у кредитному аналізі. Модель використовують для оцінки вірогідності банкрутства підприємства. Значення ключового параметра “Z” визначають за допомогою рівняння, змінні якого відображають окремі ключові характеристики підприємства – його ліквідність, швидкість обігу капіталу тощо. Якщо для даного підприємства коефіцієнт перевищує певну встановлену величину, то підприємство зараховують до розряду надійних, а коли одержаний коефіцієнт нижчий від критичної величини, то згідно з позицією авторів моделі фінансовий стан такого підприємства викликає сумніви і видавати кредит йому не рекомендується.

Моделі Альтмана і Чессера – найвідоміші моделі множинного дискримінантного аналізу.

Для розрахунку числових параметрів моделі Альтман застосовував статистичні методи, зокрема багатовимірний дискримінантний аналіз. Класифікаційне “правило”, одержане на підставі рівняння, стверджує:

- якщо $Z < 2,675$, то фірму відносять до групи банкрутів;
- якщо $Z > 2,675$, то фірму відносять до групи успішних.

Альтман встановив, що при значенні Z від 1,81 до 2,99 модель не працює.

П’ятифакторна модель Альтмана є доволі простою у використанні. Однак застосовувати такі моделі вітчизняним банківським установам поки що проблематично, тому що:

- по-перше, вони побудовані на основі аналізу емпіричних даних;
- по-друге, через відсутність статистики банкрутств;
- по-третє, через вплив на факт визнання фірми банкрутом багатьох чинників, що не піддаються обліку;
- по-четверте, через нестабільність нормативної бази банкрутства багатьох українських підприємств.

Модель нагляду за кредитами Чессера прогнозує випадки невиконання клієнтом умов кредитного договору. При цьому під “невиконанням умов” розуміють не лише непогашення кредиту, а й будь-які інші відхилення, що роблять позику менш вигідною для кредитора, ніж було передбачено спочатку.

Оцінку, яку отримують, можна розглядати як показник ймовірності невиконання умов кредитного договору: чим більше її значення, тим вища ймовірність невиконання договору для даного позичальника.

У моделі Чессера для оцінки ймовірності невиконання договору використовують такі критерії:

- якщо $P > 0,50$, то позичальника відносять до групи, що не виконає умови договору;
- якщо $P < 0,50$, то позичальника відносять до групи надійних позичальників.

Чессер використав дані чотирьох банків за 37 успішними кредитами і 37 неуспішними, за якими не були виконані початкові умови. Підставивши розрахункові показники моделі у формулу “ймовірності порушення умов договору”, Чессер правильно визначив три з кожних чотирьох досліджуваних випадків.

З метою визначення кредитоспроможності клієнтів банку, оцінки ризикованості та класифікації кредитів широке практичне застосування має модель CART (Classification and Regression Trees). Це непараметрична модель, основними перевагами якої є можливість широкого застосування, доступність для розуміння і незначна трудомісткість розрахунків, хоча при побудові таких моделей застосовують складні статистичні методи.

Одна з таких моделей під назвою “рекурсивна розбивка” (recursive partitioning) запропонована М. Фрідменом, Е. І. Альтманом і Д. Као. Її полягає у побудові “класифікаційного дерева” з метою виявлення фірм-банкрутів. Принцип аналізу за цією моделлю полягає у тому, що компанії-позичальники поділяють на “гілки” залежно від значень вибраних фінансових коефіцієнтів, кожна “гілка” дерева у свою чергу поділяється на “гілки” відповідно до інших коефіцієнтів. Відповідно до граничного значення обраного показника проводять розподіл підприємств на підприємства, які потенційно можуть стати банкрутами (B), та такі, що мають доволі стійкий фінансовий стан (N). Точність класифікації становить близько 90 %.

Недоліками класифікаційних (статистичних) моделей є переоцінка ролі кількісних чинників і недооцінка міжособистих відносин, вільний вибір системи базових кількісних показників, висока чутливість до викривлення (недостовірності) вихідних даних, зокрема фінансової звітності, що найбільш характерно саме для українських підприємств-позичальників, порівняна громіздкість.

Розглядаючи можливість використання тих чи інших показників для оцінки кредитоспроможності позичальників, не треба забувати про проведення об’ємного якісного аналізу. Агрегувати кількісні та якісні характеристики позичальника дозволяють моделі комплексного аналізу: “правило шести С”, CAMPARI, PARTS, PARSER.

Використання загальної схеми такого аналізу дає змогу мати чітко та повне уявлення про характер і особливості діяльності позичальника.

Висновки. Таким чином, у зарубіжній банківській діяльності при розгляді питання про кредитоспроможність клієнта комплексно аналізують такі непорівнювані категорії, як економічні інтереси банку, гарантії повернення кредиту, а також людські якості керівного складу підприємства-боржника. В усіх системах використовують спільні елементи, але, з іншого боку, є й суттєві відмінності. Системи характеристик кредитоспроможності клієнтів, які використовують зарубіжні банківські установи, містять значно більший перелік ознак, ніж визначений Національним банком України. Але, по суті, ці системи дуже схожі – різні їх назви значною мірою визначені різною послідовністю розгляду цих ознак.

Список літератури

1. Галасюк В. В. Оцінка кредитоспроможності позичальників. Що оцінюємо? / В. В. Галасюк, В. В. Галасюк // Вісник НБУ. – 2001. – № 5. – С. 54–56.
2. Галасюк В. В. Проблеми оцінки кредитоспроможності позичальників / В. В. Галасюк, В. В. Галасюк // Вісник НБУ. – 2001. – № 9 – С. 54–57.
3. Грачов В. І. Класифікація ризиків та управління ними / В. І. Грачов, Т. П. Кожода // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С. 56–60.
4. Едророва В. Н. Модели анализа кредитоспособности заемщиков / В. Н. Едророва, С. Ю. Хасянова // Финансы и кредит. – 2002. – № 6 (96). – С. 9–15.
5. Про затвердження “Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків” [Електронний ресурс] : Постанова Національного банку України від 06.07.2000 № 279. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

Отримано 24.04.2012

Summary

Different approaches to the evaluation of the borrower's creditworthiness by banks is researched in this article.